
Szabad a pálya?

A gyógyszerészhallgatók társadalmi összetétele a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen (1920-1944)¹

The social composition of the pharmacist students on the Hungarian Royal Pázmány Péter Science University (1920-1944)

Magos Gergely

ELTE

magosposta@gmail.com

Initially submitted October 20, 2011; accepted for publication November 5, 2011

Abstract:

Although statistical historical researches may be less popular in these days, my article can be considered as a traditional experiment: I intend to present the social origin of pharmacist students enrolled to the Faculty of Arts at the university of Budapest in the Horthy era.

The introduction to the system and history of the pharmaceutical training is followed by the analysis of data about 2349 students. I concluded to the following results: the pharmacist profession increasingly became dominated by women between the two world wars. The ratio of women was under 30 per cent during the 1920s, by the end of the period it rose above 70 per cent. The students were almost all of Hungarian origin, which clearly indicates the strengthening of the national isolation between the two world wars. However, it is worth pointing out that the 90 per cent of the pharmacists were Hungarian-speaking according to the data from the 1910 census, which draws the attention to an important characteristic of the pharmacist society of dualism. Further examination indicates that – according to the census – the Lutherans and Jews were overrepresented, meanwhile the Orthodox and Greek Catholics were underrepresented. The denominational distribution of the examined pharmacist students is almost identical to that of the country-wide ratio in 1920.

Regarding the family background, two main groups can be identified: one-third were born into government-official families, another one-third into liberal professional families. Under the level of middle class, only the lower middle social class and smallholder farmers were represented by a significant group (altogether 17 per cent), the enrolment from the lower classes was almost impossible (0,5 per cent). Another important characteristic is that between the two world wars, the pharmacist profession became increasingly isolated in a social sense.

¹ A dolgozat nyersanyagául a Karády Viktor által vezetett nemzetközi kutatás keretében kidolgozott, digitalizált prozopográfiai adatbank szolgált, mely az Európai Kutatási Tanács (*European Research Council*) támogatásával egyes multi-etnikus közép-kelet európai régiók értelmiségének kialakulására vonatkozó, 2009-ben induló hároméves kutatási terv (*Advanced Team Leadership Project*) egyik terméke. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kovács István Gábornak is, akinek a segítségével ez a munka nem született volna meg.

Meanwhile, the ratio of the lower middle social class and smallholder farmers was decreasing, the pharmacist self-recruitment was increasing.

During the Horthy era, due to the discriminative policy against the Jews and the factor that the expansion of the pharmacy network came to a hold, the pharmacist profession became very isolated, it no more represented a mobility channel for the lower classes. However, the isolation did not prevail regarding the genders.

Keywords: statistic, historical researches, history of the pharmaceutical training

Kulcsszavak: statisztika, történelmi kutatás, gyógyszerész oktatás története

Bevezetés

Bár a dualizmusnak és a két világháború közötti korszaknak a középosztályáról kialakult sematikus képét többen is bíralták az elmúlt években, ezek mind a mai napig erősen meghatározzák a társadalomtörténeti elképzeléseket. A kettős társadalom-elmélet alapját - a hazai polgárosodás sajátosságaiból kiindulva - a modern, polgári társadalom és a rendi, nemzeti társadalom megkülönböztetése képezi. A régi feudális csoportok nem tudtak, nem akartak bekapcsolódni a kapitalizálódás folyamatába, így a zsidóság elfoglalta az újonnan létrejött társadalmi pozíciókat. A zsidóság térnyerése a szabad pályák esetében különösen erős volt. Erdei Ferenc így ír erről: „A század végétől kezdve azonban szinte előzönlöttek ezeket a pályákat az üzleti életben megvagyonosodott zsidó polgárság fiai, s ezzel e pályák társadalmi természete erősen megváltozott. Nemcsak kívülről való minősítésében, hanem belső alkatában is. Üzletiesé lett, szellemében pedig nem konzervatív, hanem a nyugati polgári társadalmak felé tekintő, modern szemléletű.”¹ Jelen tanulmány keretei között nincs alkalmunk megvizsgálni azt, hogy a gyógyszerészi pálya mennyire vált a zsidóság hatására modern szemléletűvé, és mennyire képviselték a nem zsidó csoportok a konzervatív, mondhatni dzsentri szellemiséget. Nincs alkalmunk megvizsgálni azt a szintén közkeletű tézist sem, mely szerint az úri középosztály szakszerűség híján volt, jóllehet meggyőződésem, hogy egyik állítás sem állja meg a helyét.² Jelen tanulmányomban csupán arra teszek kísérletet, hogy rávilágítsak egy szabadpályás értelmiségi csoport, a gyógyszerészek társadalmi származásának egynéhány aspektusára, tágabb kontextusban a kettős társadalom-elmélet néhány vitatható pontjára.

Gyógyszerészképzés a két világháború között

Hazánkban az egyetemi szintű gyógyszerészképzés kiépítését a felvilágosult állam végezte el a 18. század folyamán. Az 1770-ben kiadott Generale Normativum in Re Sanitatis és ennek 1773. évi kiegészítése elrendelte, hogy minden működő és leendő gyógyszerész köteles egyetemi vizsgát tenni.³ Az egyetemi tanfolyam 1771-ben indult útjára, de a tanórák látogatását csak 1775-ben tették kötelezővé.⁴ A korábban céhszerű gyógyszerészképzést ekkor váltotta fel a kétszintű képzési rendszer: a gyógyszerésznek készülő ifjút ugyanis kötelezték, hogy a gyakornoki és segédi évek után/mellett az állami egyetemi képzésben is részt vegyen, valamint diplomát szerezzen.

A két világháború közötti képzési rendszer a dualizmus korában alakult ki. Egy, a vallás-közügyügyi miniszter által kiadott 1912. évi rendelet értelmében⁵ gimnáziumi vagy

reáliskolai érettségi bizonyítvány birtokában (utóbbi esetben latin kiegészítő vizsgával) lehetett gyógyszerészgyakornoknak jelentkezni. A patikában eltöltött gyakornoki idő két évig tartott, mely idő alatt „az oktató gyógyszerész a gyakornokot a laboratóriumi technikába és a receptkészítésbe fokozatosan beavatja”. Két év után a gyakornokoknak az egyetem mellett működő gyakornoki vizsgalóbizottságok előtt kellett vizsgát tenniük, amelynek sikeres teljesítése után az illető segédi minőségben volt alkalmazható a magyarországi patikákban. A segédi évek további három évet vettek igénybe, amelyből az első két évet tetszőlegesen az egyetem előtt vagy után, az utolsó, harmadik évet viszont csak az egyetem után lehetett kitölteni. Az egyetemi képzés két évig tartott, amelyből az első évet a bölcsészeti, a második évet az orvosi karon töltötte a hallgató. Az egyetemi oklevél és a segédi évek azonban nem jogosították fel a gyógyszerészt arra, hogy önállóan gyógyszerertárat vezessen, ehhez egy feljogosító, ún. approbációs vizsgát is sikerrel kellett abszolválni.⁶ Fontos megemlíteni továbbá, hogy 1895-ben – a gyógyszerészek heves tiltakozása ellenére – a kultuszminiszter elrendelte a gyógyszerési pálya megnyitását a nők előtt.⁷

A dualizmus korában kiépített képzési rendszer 1940-ig nem változott, az egyetlen lényegi változást a 1920. évi XXV. tc., köznapi nevén a numerus clausus jelentette. A 104,895/1921. V.K.M számú rendelet értelmében a törvény szellemiségét, vagyis a hallgatók megrostálását a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület kebelében felállított gyógyszerészgyakornokok „Numerus Clausus” bizottsága volt hivatott végrehajtani. Csak az az ifjú léphetett a gyógyszerési pályára, aki erre a bizottságtól engedélyt kapott. A hallgatók létszáma a budapesti tanfolyam esetén 100 főben volt korlátozva.⁸ 1932-ben e bizottság helyét a Gyógyszerészgyakornoki Kijelölő Bizottság vette át, melynek tagjait a kultuszminiszter nevezte ki.⁹

1940-ben a gyógyszerészképzést alapjaiban átalakító törvényt fogadott el a magyar parlament,¹⁰ melynek értelmében a gyógyszerési pálya nyitottá vált minden érettségizett egyén számára. Nevezhetjük ezt – divatos kifejezéssel élve – oktatási liberalizációnak is, de tudnunk kell, hogy a kultuszminisztérium különösebb kockázat nélkül tehette mindezt. Az 1939. évi ún. második zsidótörvény értelmében ugyanis „állami egyedáruság alá eső cikkek árusítására engedélyt, úgyszintén hatósági engedélytől függő hasznót hajtó olyan egyéb jogosítványt, amelynek engedélyezése vagy engedélyezésének megtagadása a hatóság szabad mérlegelésétől függ, zsidóknak nem lehet adni. A jelen törvény hatálybalépése előtt zsidóknak kiadott (zsidók által megszerzett) ilyen engedélyeket (jogosítványokat) a törvény hatálybalépésétől számított öt év alatt, (...) gyógyszerertári jogot a törvény hatálybalépésétől számított három év eltelté után kezdődő öt év alatt meg kell vonni. (...) Reálgyógyszerertári jogot zsidó élők közötti jogügylet alapján egyáltalán nem, végintézkedés alapján vagy törvényes örökösödés jogcímén pedig csak abban az esetben szerezhethet, ha az örökhagyónak egyenes ágon rokona vagy házastársa.” Vagyis a liberalizáció ellenére a zsidóság helyzete nem javult.¹¹

A paragrafusok által alkotott korlátok és lehetőségek után tekintsük át, kik igyekeztek a két világháború között a gyógyszerési pályára.

Az adatbázis

2349 fő alkotja adatbázisunkat, amely az 1920 és 1944 között a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára beiratkozott összes gyógyszerészhallgatót tartalmazza. Elképzelhető, sőt biztosra vehető, hogy az adatbázisban vannak hiányosságok, de tömeges adatvesztésről biztosan nem beszélhetünk. Az adatokat az egyetemi beiratkozási

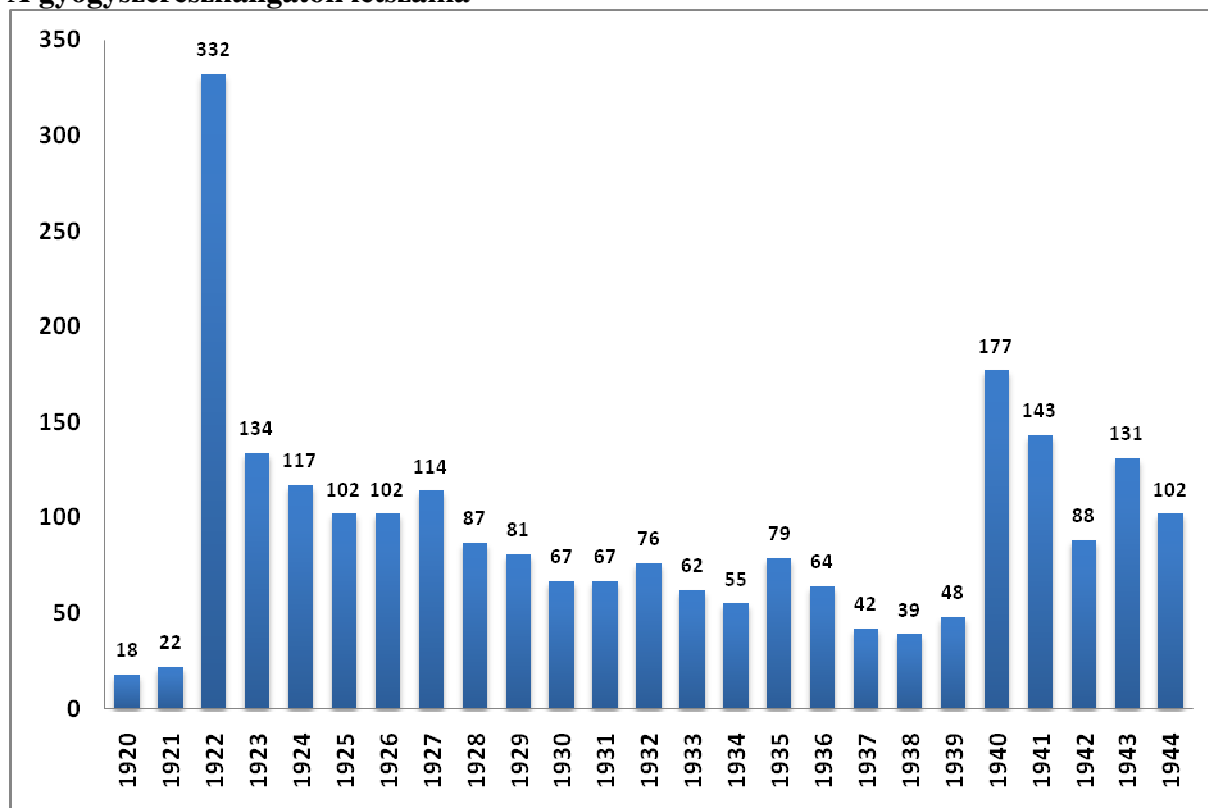
anyakönyvek szolgáltatják. Ezekben a hallgató neve mellett szerepel a születés helye és időpontja, a lakhely, a felekezeti hovatartozás, az apa/özvegy/gyám neve, lakhelye és foglalkozása. Az előző tanulmányokra, az ösztöndíjakra, a katonai szolgálatra vonatkozó adatok nagyon hiányosak, így azokat kihagytam a mostani elemzésből. Megállapításaink általánosítását megnehezíti, hogy adatbázisunk a szegedi egyetem nagyságrendileg 600 gyógyszerészhallgatójának adatait nem tartalmazza.

A hallgatók létszáma a korszakban

A beiratkozott hallgatók létszáma a korszakban meglehetősen nagy eltéréseket mutat. Az első három év számai szemmel láthatóan nem alacsonyak. 1920-21-ben csak 18-an illetve 22-en iratkoztak be, míg 1922-ben már 332-en. Nem találtam erre vonatkozóan semmilyen magyarázatot (hacsak azt nem, hogy a numerus clausus hatása volt), így csak feltételezhetjük, hogy a háttérben adminisztratív okok állnak, és 1920-1922 között évenként átlagosan 120-130 fő iratkozhatott be.

A hallgatók létszáma az 1920-as évek elején viszonylag magas volt, ami azzal is magyarázható, hogy a háború miatt tanulmányaikat felfüggesztő hallgatók visszatértek az egyetemre. A hallgatók létszáma 1927-ig – némi csökkenés mellett – 100 fő felett maradt, majd 1928-39 között – szintén csökkenő tendenciát követve – 55-87 fő között ingadozik. Az 1940-ben mutatkozó hirtelen növekedés a gyógyszerészeti pálya megnyitásának tudható be.

A gyógyszerészhallgatók létszáma

A gyógyszerészhallgatók létszámának korlátozása kétségkívül logikus döntésnek tűnik, ha rápillantunk a gyógyszerterek számát és az ellátottsági mutatókat jelző lenti táblázatra. A trianoni döntés hatására a gyógyszerészeti piac egy csapásra telítetté vált, köszönhetően

annak, hogy 1918 előtt, a később elcsatolt területeken, a lakosságszámhoz és a területhez mérten kevesebb gyógyszerár volt, mint a trianoni határokon belül. Ennek ellenére az 1920-as években tovább folytatódott a dualizmus korára jellemző intenzív patikaadományozási gyakorlat. Egy évtized alatt több, mint 300 új patika létesült az országban. Az 1930-as években aztán a Belügyminisztérium a gyógyszerári jogok adományozását lényegében teljesen felfüggesztette. A látszólagos növekedés a területi visszacsatolásoknak köszönhető.

Gyógyszertárak számának alakulása¹²

Év	Gyógyszertárak száma	Terület (km ²)	Lakosság száma (ezer fő)	Egy gyógyszer-tárra jutó lakosság (fő)	Egy gyógyszer-tárra jutó terület (km ²)
1800	210	282 317	n.a.	n.a.	1 344
1830	390	282 317	n.a.	n.a.	724
1840	460	282 317	n.a.	n.a.	614
1850	540	282 317	n.a.	n.a.	523
1860	600	282 317	n.a.	n.a.	471
1870	730	282 317	13 700	18 767	387
1880	890	282 317	13 800	15 506	317
1890	1 170	282 317	15 300	13 077	241
1900	1 500	282 317	16 800	11 200	188
1910	1 790	282 317	18 300	10 223	158
1914	1 940	282 317	n.a.	n.a.	146
1918	2 014	282 317	18 221	9 047	140
1920	970	92 833	7 980	8 227	96
1930	1 280	92 833	8 688	6 788	73
1939	1 562	117 146	10 817	6 925	75
1940	1 828	160 105	13 643	7 463	88
1941	2 007	171 580	14 586	7 268	86

A nemek aránya a hallgatók között

A Horthy-korszak gyógyszerészetének egyik legjellemzőbb ismérve a pálya gyors elnőiesedése, melyre a fentebb idézett 1895. évi kultuszminiszteri rendelet teremtett lehetőséget. A korszak egészét tekintve ugyan több férfi végzett (58%), mint nő (42%), de a tendenciákat tekintve a nők térhódítása viszonylag gyorsan lezajlott. Amíg az 1920-as években 10 hallgatóból 7 férfi volt, addig az 1940-es években már csupán 4.

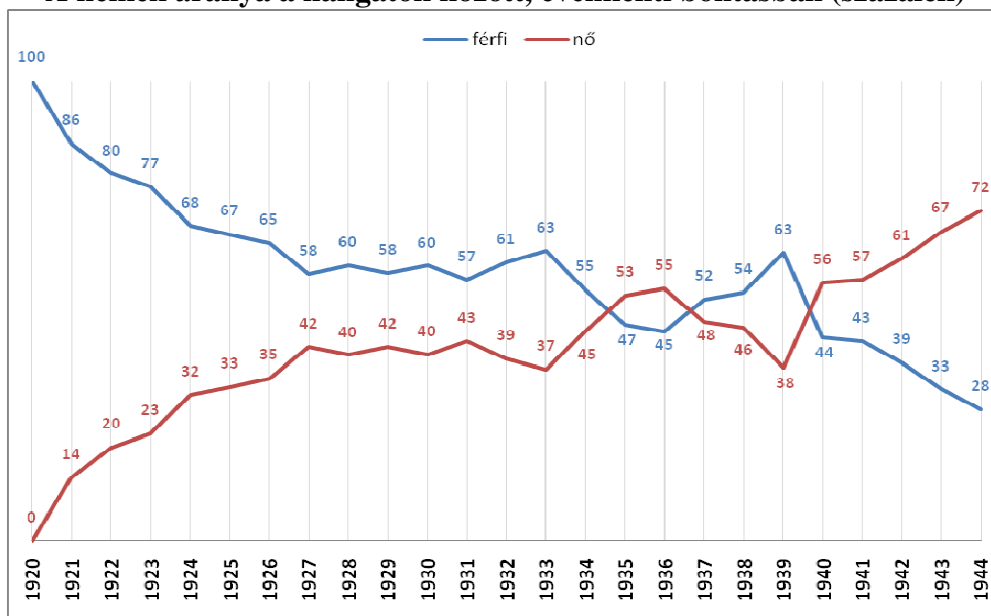
A nemek aránya a hallgatók közt

	1920-1929	1930-1939	1940-1944	Összesen
férfi	784 70,7%	332 55,4%	246 38,4%	1362 58,0%
nő	325 29,3%	267 44,6%	395 61,6%	987 42,0%
Összesen	1109 100%	599 100%	641 100%	2349 100%

A nők térnyerése a pálya nyitottságának kiváló indikátora. A lenti ábra tanúsága szerint ugyanis azokban a korszakokban volt erősebb a térnyerés, amelyekben a hallgatók létszáma

magasnak mondható és intenzív patikaadományozási gyakorlatot folytattak, vagyis az 1920-as és 1940-es években. 1920-27 között a nők aránya évről évre emelkedik, majd 1927-33 között stagnál, 1933-39 között ingadozik, 1940-től viszont folytatódik a nők arányának erőteljes növekedése.

A nemek aránya a hallgatók között, évenkénti bontásban (százalék)

A hallgatók születési helye¹³

A hallgatók 67%-a született a (későbbi) trianoni Magyarország területén, 15%-a Romániában, 10%-a Csehszlovákiában, 6%-a Jugoszláviában, 1% pedig egyéb vagy ismeretlen helyen.

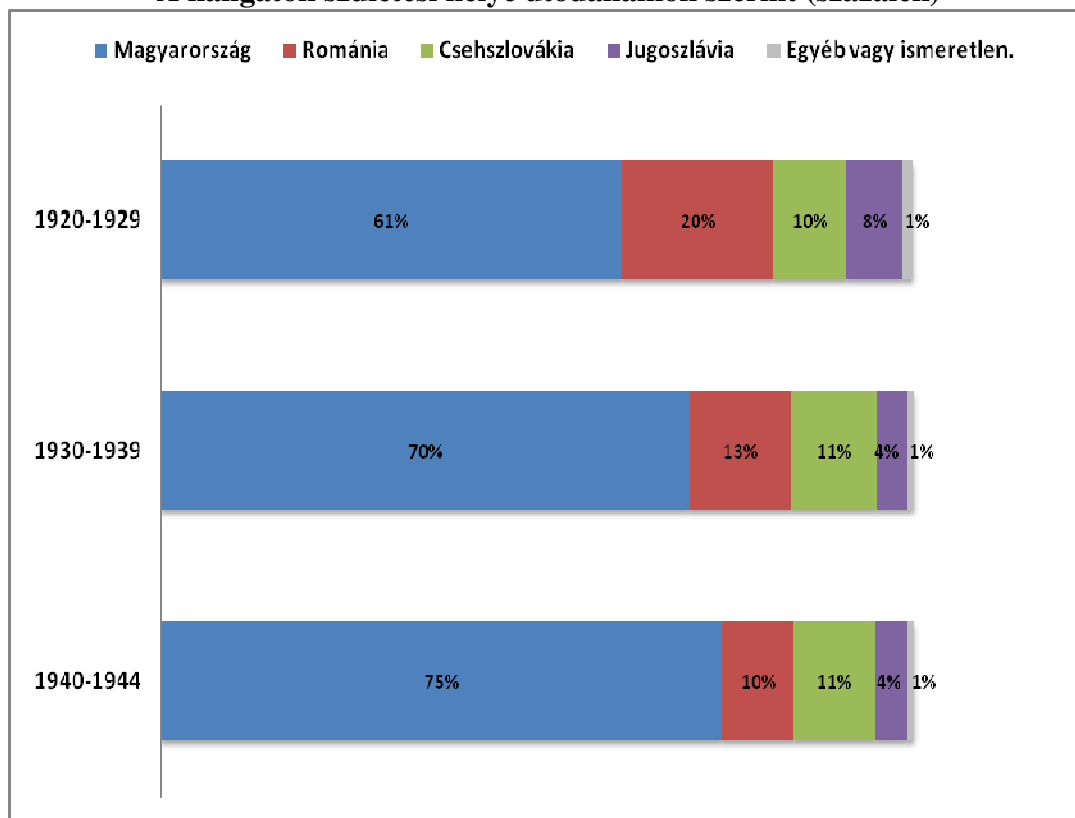
A trianoni határokon belül születettek jócskán felül vannak reprezentálva a hallgatók között (3. és 4. oszlop), ugyanakkor, ha a magyar ajkúak területi megoszlásával vetjük össze a hallgatók adatait, akkor szinte teljes az egyezés. Azt, hogy melyik területről hányan iratkoztak be a szemeszterre, nem a terület lakosságának aránya határozta meg, hanem a magyar ajkúak aránya az adott területen.

A gyógyszerészhallgatók születési helye, összevetve az egyes területek lakosságával és a magyar anyanyelvűek elhelyezkedésével

Ország	Gyógyszerész-hallgatók közt (fő)	Gyógyszerész-hallgatók közt (százalék)	Történeti Magyarország összlakosságból (százalék)	Magyar anyanyelvű lakosaiból (százalék)
Magyarország	1579	67,2	41,6	67,5
Románia	364	15,5	28,7	16,7
Csehszlovákia	245	10,4	19,5	10,8
Jugoszlávia	134	5,8	8,3	4,6
Ausztria	7	0,3	1,6	0,3
Magyar Királyság területén kívül	14	0,6	-	-
nincs adat	6	0,3	-	-
Összesen	2349	100	100	100

1920-as években beiratkozott hallgatóknak még csak a 61%-a született a trianoni határokon belül, az 1940-es években beiratkozottak esetén viszont már a hallgatók 75%-a. Érdekes, hogy a Romániában és Jugoszláviában születettek aránya az 1940-es évekre a felére esett vissza a kezdeti időszakhoz képest, a Csehszlovákiában születettek aránya viszont nem változott.

A hallgatók születési helye utódállamok szerint (százalék)

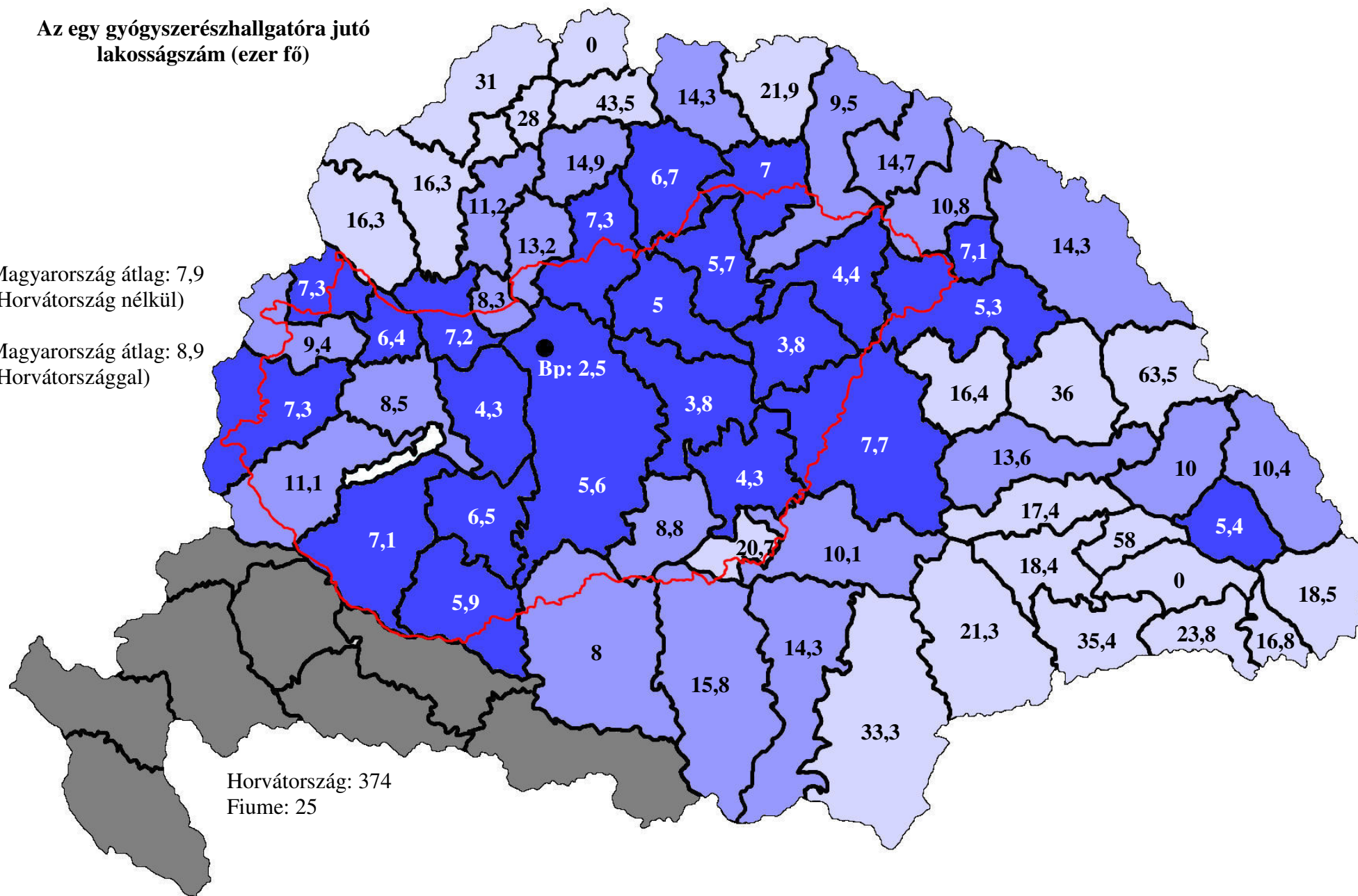

Szintén az erős etnikai meghatározottságra utal a hallgatók születési megyéjét bemutató ábra. Az ország belső, főként magyar ajkúak által lakott területéről származtak a legtöbben. A legkevesebb hallgató az ország északnyugati és délkeleti megyéiből származott, vagyis onnan, ahol a többséget a szlovák és román ajkú népesség adta. A trianoni határon belül is látható két törésvonal. A lakossághoz viszonyítva a Tiszántúlról származott a legtöbb, a Dunántúlról a legkevesebb hallgató, a Duna-Tisza köze pedig köztes állapotot mutat ebből a szempontból. Csanád vármegye alacsony értéke minden bizonnyal a szegedi egyetem vonzásának tudható be.

**Az egy gyógyszerészhallgatóra jutó
lakosság szám (ezer fő)**

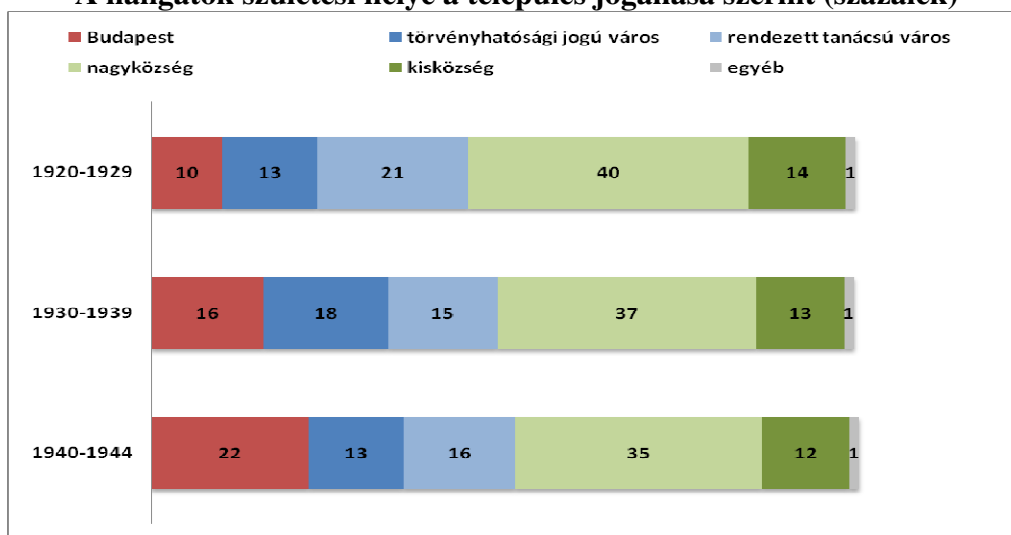
Magyarország átlag: 7,9
(Horvátország nélkül)

Magyarország átlag: 8,9
(Horvátországgal)

A hallgatók 15%-a született Budapesten, 14%-a törvényhatósági jogú városban, 18%-a rendezett tanácsú városban, 38%-a nagyközségben, 13%-a kisközségben, 2% pedig egyéb kisebb településen, vagy ismeretlen helyen. Budapest a trianoni döntést követő megnövekedett súlyáról árulkodik ugyanakkor, hogy a fővárosban születettek aránya folyamatosan növekedett, elsősorban a rendezett tanácsú városok, és a nagyközségek kárára.

A hallgatók születési helye a település jogállása szerint (százalék)

Feltűnően sok a nem városi rangú településeken született hallgatók aránya, ami részben azzal a később tárgyalt dologgal függ össze, hogy a gyógyszerészetben belül nagyon magas volt az önrekrutáció mértéke. A gyógyszerész apák gyermekeinek közel 57%-a született községben (tanyán vagy településrészen), vagyis a hallgatók 15%-áról elmondható, hogy apja gyógyszerész, és nem városi rangú településen született.

Etnikai és felekezeti viszonyok

A hallgatók esetében etnikai adatokkal sajnos nem szolgálhatunk. Lényegében mindenki magyarnak vallotta magát, néhány kivételtől eltekintve, akik nem a történelmi Magyarország területén születtek. 8 lengyel, valamint 1-1 bolgár és észt személy is bekerült az adatbázisba, őket azonban kivettem a hallgatók közül, mert a magyar társadalom szempontjából nem relevánsak.

A népszámlálások tanúsága szerint a gyógyszerészi hivatás már a világháború előtt is teljesen homogén volt etnikai (vagy legalábbis nyelvi) szempontból. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint 55%-ra tehető magyar ajkú lakosság a gyógyszerészek közt 89%-kal képviseltette magát. A gyógyszerészek további 7%-a német ajkú volt, de az országban szintén nagy számban élő román, szlovák, szerb, ruszin vagy horvát ajkú népesség teljes mértékben hiányzott a gyógyszerészek közül.

A gyógyszerészek anyanyelvi adatai a népszámlálások tükrében^{xiv}

Népszámlálás	magyar	német	szlovák	román	horvát	szerb	egyéb	Összesen
1910*	1643 88,8%	131 7,1%	10 0,5%	28 1,5%	3 0,2%	26 1,4%	9 0,5%	1850 100%
1920	1082 98,7%	13 1,2%	0 0%	1 0,1%	0 0%	0 0%	0 0%	1096 100%

1930	1376 99,4%	6 0,4%	0 0,0%	na. na.	na. na.	na. na.	3 0,2%	1385 100%
------	---------------	-----------	-----------	------------	------------	------------	-----------	--------------

*Horvátország nélkül

1920-ra etnikailag még homogénebb lett a gyógyszerészi hivatás. A csekély számú román, szlovák és szerb patikus minden bizonnyal határon túlra került, mint ahogy a német ajkúak eltűnése is részben ide vezethető vissza, bár az sem zárható ki, hogy 1920-ban a magyar nemzettel való szolidaritás, vagy éppen a felfokozott nemzeti érzések miatt jobbnak látták inkább magyar ajkúnak vallani magukat.

A népszámlálások felekezeti adatai lényegében visszaigazolják az előbb elmondottakat. A görög-keleti és görög-katolikus felekezethez tartozó egyének lényegében hiányoznak a gyógyszerészek és az alkalmazott gyógyszerészek közül. A felvidéki területek elcsatolásának tudható be az evangélikusok arányának jelentős csökkenése 1910-hez képest.

A trendeket tekintve az látható, hogy a katolikusok a tulajdonosok között nem, csak az alkalmazottak között tudtak teret nyerni, a reformátusok aránya viszont mindkét csoporton belül növekedett. Az evangélikusok 1920 és 1930 között szintén növelni tudták arányukat, bár csak csekély mértékben.

Nem csak az evangélikusok arányának csökkenése, de az izraeliták arányának növekedése is az elcsatolásoknak tudható be. 1910-hez képest 1920-ra a zsidók aránya a gyógyszerészek között 7%-kal növekedett. Figyelembe kell azonban venni, hogy amíg 1910-ben az országban működő gyógyszerészek közt a zsidók aránya nem érte el a 15%-ot, addig a budapestiek közt a 33%-ot is meghaladta. (Hozzáteve, hogy a fővárosban a zsidóság aránya ugyanekkor 20% körül volt, a Budapesten belüli felülreprezentáltságuk már korántsem tűnik olyan magasnak.) Ez önmagában megmagyarázza miért növekedett meg a zsidóság aránya a trianoni döntést követően. A Horthy-korszak zsidókat sújtó diszkriminatív törvényeinek köszönhetően az izraeliták aránya 1930-ra jelentősen, 3%-kal csökkent a gyógyszerészek, közel 10%-kal az alkalmazottak közt.

A gyógyszerészek és gyógyszerész alkalmazottak felekezeti megoszlása a népszámlálások tükrében^{xv}

Népsz.	r. kat.	g. kat.	ref.	ev.	g. kel.	uni.	izr.	egyéb	össz.
Gyógyszerészek									
1910*	935 50,5%	32 1,7%	271 14,6%	273 14,8%	47 2,5%	12 0,6%	276 14,9%	4 0,2%	1850 100%
1920	553 50,5%	6 0,5%	186 17,0%	92 8,4%	12 1,1%	5 0,5%	242 22,1%	0 0,0%	1096 100%
1930	702 50,7%	14 1,0%	264 19,1%	127 9,2%	8 0,6%	na. na.	262 18,9%	8 0,6%	1385 100%
Gyógyszerészsegédek									
1910*	917 42,2%	77 3,5%	297 13,7%	250 11,5%	59 2,7%	18 0,8%	552 25,4%	5 0,2%	2175 100%
1920	585 46,5%	23 1,8%	205 16,3%	109 8,7%	7 0,6%	8 0,6%	319 25,4%	2 0,2%	1258 100%
1930	736 51,3%	26 1,8%	295 20,6%	133 9,3%	6 0,4%	na. na.	229 16,0%	9 0,6%	1434 100%

*Horvátország nélkül

A zsidósággal kapcsolatban még két dolgot fontos leszögezni. Először is, hogy a zsidóság térnyerése a gyógyszerészi pályán a századfordulón nagyon gyors volt. Arányuk a gyógyszerészalkalmazottak közt 1900-ben 15,8% volt, 1910-ben pedig már 25,6%. A másik dolog, hogy a gyógyszerészek között a zsidóság aránya még mindig alatta maradt a többi szabadpályás értelmiségi hivatásnál tapasztalt értéknek. Ennek az okaira még később visszatérek, a hallgatók adatainak elemzése után.

Izraeliták aránya egyes értelmiségi szakmákban belül (százalék)^{xvi}

	1900	1910
Ügyvédek	34,1	45,2
Ügyvédsegédek, -jelöltek	42,3	43,5
Ügyvédi írnokok (díjnokok)	32,5	27,9
Orvosok	48,3	48,9
Gyógyszerészek	7,7	14,5
Állatorvosok	24,8	40
Irodalom és művészet	22,6	26,2
Magánmérnökök és vegyészek	23,8	37,6

A hallgatók adatait összevetve az 1910. és 1920. évi népszámlálási adatokkal, rögtön feltűnhet, hogy a hallgatók közt mért arányok a trianoni ország rész mértékeivel szinte teljesen megegyeznek, jóllehet a hallgatók harmada az elcsatolt területeken látta meg a napvilágot. Az evangélikusok erős, másfélszeres felülreprezentáltságát a római katolikusok és a reformátusok kismértékű alulreprezentáltsága egyensúlyozza.

A gyógyszerészhallgatók felekezeti összetétele a lakosság felekezeti megoszlásának tükrében^{xvii}

	A hallgatók közt (fő)	A hallgatók közt (százalék)	1910. évi népszámlálás (százalék)	1920. évi népszámlálás (százalék)
római katolikus	1441	61,3	49,3	63,9
református	469	20	14,3	21
evangélikus	228	9,7	7,1	6,2
görög katolikus	30	1,3	11	2,2
görög keleti	12	0,5	12,8	0,6
izraelita	147	6,3	5	5,9
unitárius	20	0,9	0,4	0,1
nincs adat	2	0,1	-	-
Összesen	2349	100	100	100

Az 1920. évi numerus clausus hatása egyértelműen érződik a hallgatók adatain. Az izraeliták aránya mindössze 6,3% volt, ami országos átlaguknak lényegében megfelelt. Az 1920-as és 1930-as években arányuk még 7-8% között mozgott, de 1940-ben, dacára az oktatás liberalizálásának arányuk 3% alá csökkent. A csökkenés egyértelmű nyertese a római katolikus felekezet, amely 1920-29-hez képest 10%-kal volt képes növelni arányát a hallgatók között.

A gyógyszerészhallgatók felekezeti megoszlása (százalék)

	1920-1929	1930-1939	1940-1944	összesen
római katolikus	57%	64%	66%	61%
református	22%	19%	18%	20%

evangélikus	10%	9%	10%	10%
görög katolikus	2%	1%	1%	1%
görög keleti	0%	0%	1%	1%
izraelita	8%	7%	3%	6%
unitárius	1%	0%	0%	1%

A zsidóság távolmaradása nem vezethető vissza egyetlen okra. Kimutatható, hogy a zsidóság számára már a dualizmus korában is a gyógyszerészet volt a legkevésbé vonzó szabadpálya. Véleményem szerint ennek oka, hogy a gyógyszerészet egy lényeges kérdésben eltér a klasszikus szabadpályáktól. Amíg például az ügyvédek, vagy orvosok esetén a képzettség megszerzése jelentette az egyetlen komoly korlátot a piacra lépésnél, addig a gyógyszerészet esetében engedélyköteles, ún. koncessziós rendszer működött, vagyis a hivatás gyakorlásához megkívánt végzettség nem jelentette automatikusan a szabad praktizálás lehetőségét. Vagy egy már fennálló patikát kellett megvásárolni, vagy állami engedélyért kellett folyamodni. A kérelem sikere a belügyminiszter és a helyi közigazgatás jóindulatán múlt. A legfelsőbb és a helyi politikai körök támogatásának hiányában tehát nem volt egyszerű patikához jutni. Nyilván ez is közrejátszott abban, hogy a zsidóság a többi, a piaci viszonyokhoz közelebb álló szabadpálya felé orientálódott. Csak a jogadományozási gyakorlat megvizsgálása tisztázhatná annak az állításnak a helytállóságát, hogy a döntéshozókkal való személyes kapcsolat(ok) pozitívan befolyásolták-e a kérelem sikerét. A döntés alulszabályozottsága a személyes kapcsolatokat még inkább felértékelte. A jogadományozást az 1876. évi XIV. tc. és a belügyminisztérium 1883. évi 22.370. sz. rendelete szabályozta. A döntéshozók jóindulatára a patika engedélyezésénél és a felállított gyógyszerész személyes jogának elnyerésénél is szükség volt. A patika felállítását csak okleveles gyógyszerész vagy valamely község kérvényezhette.^{xviii} Ha község nyújtotta be a kérvényt, akkor a felállítás szükségességéről a tisztifőorvos és a közegészségügyi szakbizottság meghallgatása után a törvényhatósági közgyűlés készített felterjesztést a belügyminiszter részére, aki meghozta a döntést. Ha a felállítás indokoltsága megállapított, akkor pályázatot írtak ki, és a győztes személyéről (községek esetében a község meghallgatása után) a törvényhatóság közigazgatási bizottsága döntött. Ha a kérvényt gyógyszerész nyújtotta be, akkor a belügyminiszter a törvényhatóság közgyűlésének véleménye után döntötte el, hogy a patika felállítása indokolt-e, de pozitív elbírálás esetén nem írtak ki pályázatot, hanem az engedélyért folyamodó gyógyszerész felállíthatta a gyógyszerészterét. A felállításnak jóformán semmilyen törvényben rögzített adminisztratív korlátja (pl. lakosságszám) nem volt, csupán a döntéshozón múlt, hogy a patikanyitást indokoltnak tartja-e vagy sem. A gyógyszerész egyes többszöri kérése ellenére sem szabályozták a kérdést, mint ahogy azt is hiába kérték, hogy a pályázatok elbírálásánál olyan szempontokat is vegyenek figyelembe, mint a pályázó gyógyszerészek tanulmányai, tudományos tevékenysége vagy a gyógyszerészi pályán eltöltött szolgálati ideje. Ilyen feltételek mellett nem véletlen, hogy a korszakban a sajtó számos korrupciós esetről és patika-panamáról számolt be.^{xix}

A pályaválasztást tehát a patikához jutás sikere nagyban befolyásolta. A zsidóság távolmaradásának egyik oka feltételezhetően erre vezethető vissza. 1900 és 1914 között az érettségizők pályaválasztási terveit felekezetek szerint ismertető statisztika azt mutatja, hogy a zsidók közt a gyógyszerészi pálya volt az egyik legkevésbé vonzó. Csak a teológiai, művészeti, köztisztviselői és katonai hivatás volt képes még ezt is alulmúlni.^{xx}

A két világháború közötti távolmaradás oka egészen más jellegű. Amíg a dualizmus korában a személyes kapcsolatok megléte vagy hiánya határozta meg a patikához jutás sikerét, addig a Horthy korszakban a nyílt adminisztratív korlátozással is meg kellett küzdeniük az

izraelitáknak. Ezek az adminisztratív korlátozások a már fentebb ismertett numerus clausus és az 1939. évi második zsidótörvény.

Az apák megoszlása foglalkozási főcsoportok szerint

Az etnikai és felekezeti adatok után térjünk át az apák társadalmi pozíciójának ismertetésére.^{xxi} Első ránézésre rögtön feltűnik, hogy a gyógyszerészhallgatók apáinak főcsoportok szerinti összetétele nagyban eltért az országos megoszlástól. Amíg 1910-ben^{xxii} Magyarország lakosságának 62,4%-a őstermelésből élt (Horvátország nélkül), addig a gyógyszerészeknek csak 8,7%-a származott ebből a csoportból. Az iparforgalmi népesség is némileg alul volt reprezentálva a gyógyszerhallgatók közt. 1910-ben minden negyedik lakosnak ez volt a fő kereseti forrása, a gyógyszerészek közt ez az arány csak 21,8% volt (a postásokkal és vasutasokkal). A gyógyszerészhallgatók legnagyobb része a közszolgálatot ellátó, illetve szabadfoglalkozású apák gyermekei közül került ki. Amíg országosan a köztisztviselői és szabadpályás értelmiségiek csupán a népességnek 4,2%-át tették ki, addig a gyógyszerészhallgatók közt ezen két csoport aránya 60,2% volt (postások és vasutasok nélkül)! Házi cselédre és napszámosra nem bukkantam az apák közt. A magánzók, vállalkozók és nyugdíjasok aránya (4,3%) nagyjából megfelelt az országos átlagnak (3,6%). A kép nem változik érdemben, ha az 1920-as országos adatokkal vetjük egybe a hallgatók társadalmi származását.^{xxiii} Bár az össznépelességben belül az őstermelésben tevékenykedők aránya erősen csökkent az első világháború előtti állapotokhoz viszonyítva, az iparforgalmi népesség, valamint az közszolgálatot ellátó és szabadfoglalkozást űzők aránya pedig némileg emelkedett, a társadalom egészének összetétele még így is sok területen eltért a gyógyszerészhallgatók társadalmi összetételétől.

Az apák főcsoportok szerinti megoszlása

	Fő	Százalék		Fő	Százalék
I. Őstermelés	205	8,7	mezőgazdaság	195	8,3
			erdészet, kertészet	10	0,4
II. Ipar, pénzügy, kereskedelem, forgalom	372	15,8	bányászat, kohászat	11	0,5
			ipar	140	6
			kereskedelem, vendéglátás	119	5,1
			pénzügy és hitelélet	46	2
			forgalom, közlekedés	11	0,5
			ism. magántisztviselő	45	1,9
III. Köszolgálat	793	33,8	véderő	61	2,6
			egyházi szolgálat	45	1,9
			tanügy, művészeti igazgatás	180	7,7
			igazságügyi igazgatás	66	2,8
			egészségügyi igazgatás	77	3,3
			postai és vasúti szolgálat	142	6
			szakigazgatás	107	4,6
			politikai közigazgatás	94	4
IV. Értelmiségi szabadpálya	761	32,4	egyéb v. ismeretlen közig	21	0,9
			ügyvéd, közjegyző	67	2,9
			orvos, fogorvos	33	1,4
			állatorvos	5	0,2
			gyógyszerészet	636	27,1

			mérnök, építész	8	0,3
			művészet, irodalom	12	0,5
V. Egyéb	102	4,3	magánzó, háztulaj, vállalkozó	79	3,4
			nyugdíjas, háztartásbeli	23	1
Nincs adat	116	4,9	Nincs adat	116	4,9
Összesen	2349	100	Összesen	2349	100

A korszak egészében lényeges változások mentek végbe (szürkével jelöltem a jelentősebbeket). Az őstermelésben valamint a kereskedelemben és vendéglátóiparban tevékenykedők aránya jelentősen csökkent. Míg előbbi a társadalmi struktúra átalakulásának utóbbi inkább a zsidóság háttérbe szorulásának tudható be. Ugyanez állhat a háttérben a magánzók, háztulajdonosok, vállalkozók csökkenésének. Ezen két csoporton belül a zsidóság aránya ugyanis meglehetősen magas volt. A kereskedelemben és a vendéglátásban az arányuk 24%, a magánzók, háztulajdonosok, vállalkozók között pedig 17% volt. A közszolgálat súlya összességében nem változott a korszakban, csak az egyes foglalkozások között történtek átrendeződések. Azt is fontos megemlíteni, hogy a korszak vége felé haladva egyre kevesebb a hiányzó adat, ami a csökkenés súlyát felértékeli.

Az apák főcsoportok szerinti megoszlásának változása (százalék)

	1920-1929	1930-1939	1940-1944		1920-1929	1930-1939	1940-1944
mezőgazdaság	10	8	6	őstermelés	10	9	7
erdészet, kertészet	0	1	0				
bányászat, kohászat	0	1	0				
ipar	6	5	7	iparforgalmi népesség	17	12	17
kereskedelem, vendéglátás	7	4	4				
pénzügy és hitelélet	2	2	2				
forgalom, közlekedés	1	0	1				
magántisztviselő	2	1	2				
véderő	1	3	4	közszolgálat	33	36	34
egyházi szolgálat	3	1	1				
tanügy, művészeti igazgatás	7	7	8				
igazságügyi igazgatás	4	2	2				
egészségügyi igazgatás	2	5	4				
postai és vasúti szolgálat	6	8	5				
szakigazgatás (műszaki, pénzügyi, ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági stb.)	5	5	4				

politikai közigazgatás	4	4	3				
egyéb v. ismeretlen közig	1	1	1				
ügyvéd, közjegyző	3	3	3	értelmiségi szabadpálya	27	35	39
orvos, fogorvos	2	2	1				
állatorvos	0	0	0				
gyógyszerészet	22	29	34				
mérnök, építész	0	0	1				
művészet, irodalom	1	1	0				
magánzó, háztulaj, vállalkozó	5	3	1	egyéb	6	4	2
nyugdíjas, háztartásbeli	1	1	1				
nincs adat	7	5	2	na.	7	5	2

A legfeltűnőbb és legfontosabb változás kétségkívül a gyógyszerészi önrekrutáció erősödése a korszak egészében. A gyógyszerészek erős önrekrutációja a két világháború közötti jelenség. Az 1908/09. tanévben a gyógyszerészhallgatóknak még csak 14,9%-a származott gyógyszerész, orvos, ügyvéd vagy mérnök apától.^{xxiv} A Horthy-korszakbeli hallgatók szülőapái közt viszont a szabadpályás értelmiségiek aránya már 32,4% volt, akiknek öthatodát a gyógyszerészek adták. Mi lehet az oka, hogy az 1910-es évek óta folyamatosan emelkedett a gyógyszerészek közt az önrekrutáció? Véleményem szerint a patikaadományozási gyakorlat volt az, amely a leginkább meghatározta az önrekrutáció mértékét. A dualizmus korában nagyon intenzív patikaadományozási gyakorlat folyt, a román és szlovák ajkúak lakott peremterületek ellátottsága viszonylag rossz volt. 1880-hoz képest 1910-re a patikák száma megduplázódott, tehát szükség volt a pálya külső forrásból származó feltöltésére. A pálya tehát nem volt annyira telített, megvolt a lehetőség egy jól jövedelmező patikajog elnyerésére. A trianoni döntést követő elcsatolások miatt a helyzet jelentősen megváltozott. A megmaradt területeken az ellátás jobb volt, ez egyben azt is jelentette, hogy arányában kevesebb lakos jutott egy gyógyszertárra, mint 1918 előtt, vagyis a pálya egy szempillantás alatt telítettebbé vált. Igaz, hogy az 1920-as években az intenzív patikaadományozás tovább folytatódott, de az 1930-as években és az 1940-es évek első felében már ez a lehetőség is bezárult. A patikaadományozások számának mérséklődése a kívülről jövő egzisztenciák beáramlását is feleslegesebbé tette, a gyógyszerészek ugyanis önerőből is képesek voltak az utódlást ellátni. A gyógyszertári jogok adományozásának felfüggesztése egyben azt is jelentette, hogy egyre kevesebb lehetőség nyílt egy jól jövedelmező patikát nyitni. A kisebb településeken elnyert patikajog pedig olyan keveset jövedelmezett, hogy sokszor fel sem állították, mert attól tartottak, hogy az ingatlanra, a berendezésre és a gyógyszerekre költött befektetés nem térül meg. Jól jövedelmező patikát venni viszont jelentős tőkét igényelt, főként reáljogú patika esetén.

Nem véletlen, hogy gyakoriak gyógyszerészdinasztiák. A gyógyszerészeknek különösen fontos volt, hogy valaki továbbvigye a családból az üzletet. Az a furcsa helyzet állt ugyanis fenn, hogy amíg reáljog esetén a patikát tulajdonosa tényleges magántulajdonként kezelhette, addig személyes jog birtokában a patika tulajdonosának attól kellett rettegnie, hogy elhalálása esetén családja elveszíti a vagyont. Az ilyen patika ugyanis elvben az állam

tulajdonát képezte. Az 1876. évi közegészségügyi törvény vitája során elérték ugyan a gyógyszerészek, hogy a személyes jogú patika „átruházható” legyen, de nem sikerült elérniük, hogy a személyes jog tulajdonosának hirtelen elhalálozása esetén ez a jog az özvegyeket és árvákat is megillessen. A törvény értelmében az özvegyeket és az árvákat csak haszonélvezeti jog illette meg (1876. év XIV. tc. 130-32.§.), és a haszonélvezet elvesztése esetén – mert az özvegy újra megházasodott, vagy az árvák nagykorúak lettek – csupán a patika felszerelésének értékét kapták meg. Ez óriási veszteség volt, hiszen a patika tényleges értékét nem a felszerelés adta, hanem maga a „patikajog”, aminek a forgalommal arányosan nőtt az értéke.^{xxv} Hiába kérték a gyógyszerészek már a személyes gyógyszerertári jog bevezetése óta, hogy orvosolják a problémát,^{xxvi} mert ez a rendszer óriási veszélyt jelent a családra, a probléma törvényi rendezésére nem került sor. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy ha a gyógyszerész biztonságban akarta tudni befektetését, gyermekét gyógyszerésznek küldte.

Az ágazati besorolás után vizsgáljuk meg az apák foglalkozási viszonyát. A gyógyszerészek apjának 90%-a önálló, vagy tisztviselő családból származott, alsóbb szintű beosztottakra alig akadunk. Mivel a közsférában foglalkoztatott jogászokat (pl. bírók), vagy egészségügyi dolgozókat (pl. kórházi orvosok stb.) a közszolgálatba soroltuk be, mindenképpen magyarázatra szorul az értelmiségi szabadpályán mozgó tisztviselők magas aránya. Ide főként azokat a gyógyszerész apákat soroltam be, akik a gyermekük beiratkozásakor nem voltak gyógyszerérttulajdonosok, -kezelők, vagy -gondnokok, tehát feltételezhetően alkalmazásban álltak.^{xxvii} Mivel azonban diplomás emberekről beszélünk, így őket joggal sorolhatjuk a tisztviselő kategóriába, hiszen helyzetük a magántisztviselőkéhez hasonlatos. Figyelemre méltó továbbá, hogy a közszolgálatban dolgozó apák szinte teljes egészében tisztviselőnek minősülnek. A tisztviselő alatti kategóriák szinte teljes hiánya már előre vetíti következő elemzési szempontunk eredményeit is.

Az apák foglalkozási viszonya főcsoportokként

	önálló	tisztviselő	alkalmazott, altiszt, művezető	segédszemélyzet, munkás, hivatalszolga, iparossegéd	nincs adat	összesen
őstermelés	169 82,4%	33 16,1%	3 1,5%	0 0%	0 0%	205 100%
ipar, pénzü. keresk., forg.	206 55,4%	144 38,7%	18 4,8%	4 1,1%	0 0%	372 100%
közf. szolgálat	1 0,1%	734 92,6%	48 6,1%	5 0,6%	5 0,6%	793 100%
értelmiségi szabadpálya	691 90,8%	70 9,2%	0 0%	0 0%	0 0%	761 100%
egyéb	79 77,5%	0 0%	0 0%	0 0%	23 22,5%	102 100%
nincs adat	0 0%	0 0%	2 1,7%	0 0%	114 98,3%	116 100%
összesen	1146	981	71	9	142	2349

	48,8%	41,8%	3,0%	0,4%	6,0%	100%
--	-------	-------	------	------	------	------

Társadalmi makrocsoportok

Az apák társadalmi struktúrában betöltött helyét már az ágazati felosztás, és a foglalkozási viszony alapján is megvizsgáltuk, de a társadalmi hierarchiában betöltött pozícióról, még nem ejtettünk szót. Eszközeink szűkösek ahhoz, hogy egy ilyen elemzést teljesen korrekt módon el tudjunk végezni. A beiratkozási anyakönyvekbe ugyanis pusztán az apa (özvegy, vagy gyám) foglalkozását írták be: pl.: kereskedő, földműves. A társadalmi hierarchiában betöltött pozíciót ennyi információ birtokában biztos nem tudjuk meghatározni. Hiszen milyen kereskedőről is beszélünk? Jelentős vagyonnal rendelkező gabonakereskedőről vagy „csupán” egy fűszerárusról? A gazdacímtárakban nem szereplő, 100 hold alatti földművesek esetén szintén nem mindegy, hogy 5, vagy éppen 50 holdon gazdálkodott az illető. De még az olyan egyszerűnek tűnő eseteknél is akadhatnak nehézségek, mint a köztisztviselők. Bár a köztisztviselői bértábla alapján a jövedelmet meg tudjuk határozni, azt nem tudhatjuk, hogy az adott illető milyen mellékes jövedelemforrással, vagy mekkora vagyonnal rendelkezett. Az olyan, statisztikai szinten nehezen mérhető finomságokról, mint a társadalmi presztízs már ne is beszéljünk.^{xxviii}

A fenti fenntartások figyelembe vétele mellett el lehet végezni a hierarchikus besorolást. A Gyáni Gábor által felvázolt társadalmi struktúra,^{xxix} amelyet Keller Márkus^{xxx} is sikerrel használt fel elemzésében, erre alkalmasnak tűnik.

Az apák megoszlása társadalmi makrocsoportok szerint

	Létszám Arány		Összesen	1920- 1929	1930- 1939	1940- 1944
felső osztály	5 0,2%	felső osztály	5 0,2%	2 0,2%	2 0,3%	1 0,2%
középosztály	1785 76%	középbirtokosok	65 2,8%	41 3,7%	16 2,7%	8 1,2%
		köztisztviselői középosztály	740 31,5%	339 30,6%	192 32,1%	209 32,6%
		polgári középosztály	284 12,1%	130 11,7%	71 11,9%	83 12,9%
		értelmiségi szabadpálya	696 29,6%	272 24,5%	191 31,9%	233 36,3%
kispolgárság	406 17,3%	alkalmazott kispolgárság	71 3,0%	32 2,9%	22 3,7%	17 2,7%
		önálló kispolgárság	236 10,0%	150 13,5%	44 7,3%	42 6,6%
		birtokos paraszság	99 4,2%	51 4,6%	24 4,0%	24 3,7%
alsó osztályok	9 0,4%	alsó osztályok	9 0,4%	4 0,4%	1 0,2%	4 0,6%
		háztartásbeli, nyugdíjas	23 1,0%	13 1,2%	5 0,8%	5 0,8%
nincs adat	121	nincs adat	121	75	31	15

	5,2%		5,2%	6,8%	5,2%	2,3%
Összesen	2349 100%	Összesen	2 349 100,0%	1 109 47,2%	599 25,5%	641 27,3%

Az adatokból egyértelműen kiderül, hogy a két világháború között a középosztály fiai és leányai közül került ki a gyógyszerészhallgatók döntő többsége.^{xxxii} Ezek közül is két csoportot emelnék ki: tíz hallgató közül három köztisztviselői, másik három pedig szabadpályás értelmiségi (jellemzően gyógyszerész) családból származott. A gyógyszerészek tehát viszonylag zárt társadalmi csoportot alkottak, ahová az alsó osztályokból szinte egyáltalán nem, a kispolgárság soraiból pedig csak nehezen lehetett bekerülni. A gyógyszerészek önrekrutációjának erősödése ezekben az adatokban is visszaköszön. Sokkal jobban kirajzolódik viszont az, hogy kinek a kárára történt mindez. A középbirtokosok és kisbirtokosok aránya a társadalmi szerkezet átalakulásával is magyarázható. Ezt leszámítva egyetlen lényeges változás történt: az önálló kispolgárság aránya radikálisan csökkent. Ennek oka a zsidóság visszaszorulására vezethető vissza, arányuk ugyanis éppen ebben a csoportban volt a legmagasabb (16%). A szociálisan egyébként is nagyon zárt csoport a korszak vége felé haladva még exkluzívabbá vált. A kispolgárság soraiból származók aránya ugyanis a kezdeti évtizedben tapasztalt 21%-ról az 1940-es évekre 13%-ra csökkent, miközben a középosztályból származók aránya 70,5%-ról 83%-ra növekedett.

Összefoglalás

Reményeim szerint az adatok közzétételével sikerült hozzájárulni a két világháború közötti társadalomról kialakult sematikus kép finomításához. Az első és legfontosabb megállapítás, hogy a kettős társadalom-elmélet, mint a társadalmi modellek többsége, túlzottan leegyszerűsítő. A szabadpályákat egységesen kezelni nem lehet. A gyógyszerészeknek, mint az a fenti adatokból is kiderült, egészen más jellegű társadalmi kihívásokkal kellett szembenéznük. A zsidókérdés, ami a többi szabadpályán kétségtelenül fontos volt, itt kevésbé jelentős. Meggyőződésem szerint a felekezeti megoszlás a struktúráképző elemek egyik, ráadásul fontos eleme, de kizárólagos struktúráképző változóvá tétele rontja a társadalmi folyamatok megértésének esélyét. A pálya gyors elnőiesedése, a mobilitás gyengesége és folyamatos gyengülése, az erős gyógyszerészi önrekrutáció sokkal jobban jellemzik a pálya természetét és sajátos kihívásait, mint a zsidókérdés, mely véleményem szerint ráadásul nem a gyógyszerészi társadalomból magából fakadt, hanem a külső politikai környezetből. A két háború közötti gyógyszerészpályát az alsó osztályok számára zárt és egyre zártabbá váló csoportként jellemezhetnénk, ahol egyre erősebb önrekrutáció tapasztalható. A pálya effajta zártsága az új patikák alacsony számával erős összefüggést mutat. Egyedül a nők arányának gyors emelkedése utal a pálya nyitottságára vagy épp ellenkezőleg a válságára, csökkenő presztízsére.

Bibliográfia

- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása VI.* Budapest, 1920
Az 1920. évi népszámlálás I. Budapest, 1923
Az 1920. évi népszámlálás II. Budapest, 1925
Az 1920. évi népszámlálás III-IV. Budapest, 1926.

1930. évi népszámlálás. IV-V. Budapest, 1936.
- A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1907. Budapest, 1907.
<http://konyvtar.ksh.hu/helysegnevtar/1907/index.html>
- BALÁZS PÉTER: *Generale Normativum in Re Sanitatis 1770. Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete. Orvosok, sebészmesterek, patikusok, bábák és a járványügy a XVIII. század magyar jogalkotásában.* Piliscsaba – Budapest, 2004.
- BÁNYAI KÁROLY: *Harminc év krónikája. A gyógyszerészeti szociális mozgalmak története 1906-1936.* Budapest, 1941.
- BARADLAI JÁNOS – BÁRSONY ELEMÉR: *A magyarországi gyógyszerészet története. II.* Budapest. 1930.
- BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet – Szociológia – Társaslélektan.* Budapest, 2004.
- ERDEI FERENC: *A magyar társadalomról.* Budapest 1980
- GYÁNI GÁBOR - KÖVÉR GYÖRGY: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, 2006.
- KARÁDY VIKTOR: *Felekezet, tanulmányi kitűnőség és szakmai stratégia: az érettségizettek pályaválasztása a dualista kor végén* In: KARÁDY VIKTOR: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek. (1867-1945).* Replika Kör, Budapest 2000.
- KELLER MÁRKUS: *Új polgárok – régi értékek. A piarista szerzetes tanárok rekrutációja és mobilitása, 1867-1930.* In: *Aetas.* 2004. XIX. évf./1. sz. 144-157.
- KEMPLER KURT: *A magyarországi gyógyszerészet a századfordulón (1888-1914).* Budapest, 1984.
- KOVÁCS I. GÁBOR – KENDE GÁBOR: *Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon.* In: KÖVÉR GYÖRGY (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig.* Budapest, 2006. 417-506.
- LUKÁCS ISTVÁN: *A kormány és a gyógyszerészet.* 1895.
- MAZSU JÁNOS: *A dualizmus kori értelmiség társadalmi forrásainak főbb változási tendenciái,* Történelmi Szemle, 1980. 2. sz. 289-308.
- PERÉNYI FRIGYES: *Gyógyszerészképzés a nagyszombati egyetemen 1770-1777.* Orvostörténeti Közlemények (16.) 55-57. 1971. 91-119
- SZÁSZ TIHAMÉR (szerk.): *Gyógyszerészeti Almanach az 1942. évre.* Budapest, 1942.
- SZÖGI LÁSZLÓ (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002.* Budapest, 2003.
- SZTANKAI ISTVÁN: *A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszertárakra vonatkozó adatok.* Budapest, 1935.

¹ ERDEI FERENC: *A magyar társadalomról.* Budapest, 1980. 335.

² BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet – Szociológia – Társaslélektan.* Budapest, 2004. 428-436.

³ BALÁZS PÉTER: *Generale Normativum in Re Sanitatis 1770. Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete. Orvosok, sebészmesterek, patikusok, bábák és a járványügy a XVIII. század magyar jogalkotásában.* Piliscsaba – Budapest, 2004. 145-158.

⁴ PERÉNYI FRIGYES: *Gyógyszerészképzés a nagyszombati egyetemen 1770-1777.* Orvostörténeti Közlemények (16.) 55-57. 1971. 95-98.

⁵ 1912. évi 105.598 sz. rendelet

⁶ 1892. évi 35.985 sz. rendelet ill. 112,745/1914 V.K.M. sz. rendelet

⁷ 1895. évi 65.719. sz. rendelet

⁸ BARADLAI JÁNOS – BÁRSONY ELEMÉR: *A magyarországi gyógyszerészet története. II.* Budapest, 1930. 557., ill. SZÖGI LÁSZLÓ (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002.* Budapest, 2003. 272.

⁹ 20,031/1932. V.K.M sz. rendelet

¹⁰ 32.900/1940. V.K.M rendelet

¹¹ 1939. évi IV. tc.

¹² KEMPLER KURT: *A magyarországi gyógyszerészet a századfordulón (1888-1914).* Budapest, 1984. 39-41 ill. SZÁSZ TIHAMÉR (szerk.) *Gyógyszerész Almanach az 1942. évre.* Budapest, 1942. 345.

¹³ A „legidősebb” hallgatók az 1880-as években születtek, a „legfiatalabbak” pedig 1926-ban, így célszerűnek tűnt egy köztes helységnévtárat használni, így esett a választás az 1907. évi helységnévtárra. *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1907.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1907. <http://konyvtar.ksh.hu/helysegnevtar/1907/index.html>

^{xiv} Az 1910. évi népszámlálás VI/314-315; Az 1920. évi népszámlálás III-IV/508; Az 1930. évi népszámlálás IV-V/148

^{xv} Az 1910. évi népszámlálás VI/314-315; ill. Az 1920. évi népszámlálás III-IV/508; ill. Az 1930. évi népszámlálás IV-V/148

^{xvi} Az 1910. évi népszámlálás VI/205

^{xvii} GYÁNI GÁBOR - KÖVÉR GYÖRGY: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, 2006. 139, 216; Az 1920. évi népszámlálás. I/33.

^{xviii} A jogadományozás részletes ismertetése megtalálható: SZTANKAI ISTVÁN: *A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszerárakra vonatkozó adatok.* Budapest, 1935. 49-57

^{xix} Egy öngyilkossággal végződő korrupciós ügyről számol be Bányai Károly (BÁNYAI KÁROLY: *Harminc év krónikája. A gyógyszerészeti szociális mozgalmak története 1906-1936.* Budapest, 1941. 43-44.) A patikaadományozás politikai célú felhasználására is akadt példa. (KEMPLER KURT: *A magyarországi gyógyszerészet a századfordulón. 1888-1914.* Budapest, 1984. 108-111)

^{xx} KARÁDY VIKTOR: *Felekezet, tanulmányi kitűnőség és szakmai stratégia: az érettségizettek pályaválasztása a dualista kor végén.* In: KARÁDY VIKTOR: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek. (1867-1945).* Replika Kör, Budapest 2000. 196

^{xxi} Mivel a beiratkozási anyakönyvekben az apa/gyám/özvegy rovatban szereplő személyről nem lehet egyértelműen megállapítani milyen rokoni kapcsolatban áll a hallgatóval, így egységesen, mint apáról teszek róluk említést. A kódolást a korabeli népszámlálások szempontjait követve végeztem el. Az első változtatás, hogy létre kellett hoznom egy új csoportot azon magántisztviselők részére, akikről semmi közelebbi adatot nem sikerült kiderítenem. Második változtatás, hogy a postai és vasúti alkalmazottak a közszolgálat főcsoportjába kerültek, Kovács I. Gábor példáját követve. (KOVÁCS I. GÁBOR – KENDE GÁBOR: *Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon.* In: KÖVÉR GYÖRGY (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig.* Budapest, 2006. 446) Harmadik változtatás, hogy a közszolgálatot a szabadpályás értelmiségi csoporttól különválasztottam, annak ellenére, hogy az 1910. és 1920. évi népszámlálások ritkán különböztetik meg e két csoportot. Mivel a gyógyszerészhallgatók számára ez a két csoport jelenti a legfontosabb rekrutációs bázist, ezért mindenképpen indokoltnak tűnt az elkülönítés. A véderőt viszont nem szükséges külön főcsoportként kezelni. Szükségesnek láttam továbbá elkülöníteni a szabadpályán mozgó és az állami alkalmazásban álló egészségügyi és igazságszolgáltatási személyzetet. Előbbiek a szabadpályás értelmiségiek, utóbbiak a közszolgálat csoportjába kerültek.

^{xxii} Az 1910. évi népszámlálás VI/100

^{xxiii} Az 1920. évi népszámlálás II/3

^{xxiv} MAZSU JÁNOS: *A dualizmus kori értelmiség társadalmi forrásainak főbb változási tendenciái.* Történelmi Szemle. 1980. 2. sz. 305.

^{xxv} KEMPLER KURT: *A magyarországi gyógyszerészet a századfordulón. 1888-1914.* Budapest, 1984. 50

^{xxvi} Lukács István külön kiadványt szentelt az ügynek: LUKÁCS ISTVÁN: *A kormány és a gyógyszerészet.* 1895

^{xxvii} Forrásul a Gyógyszerész Zsebnaptárakat és a Gyógyszerész Almanachokat használtam.

^{xxviii} Ebből a szempontból érdekes kísérlet Kovács I. Gábor elemzése, aki a két világháború közötti egyetemi oktatók apjának példáján keresztül elvégezte a társadalmi presztízs statisztikai elemzését. KOVÁCS I. GÁBOR – KENDE GÁBOR: *Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon.* In: KÖVÉR GYÖRGY (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig.* Budapest, 2006. 417-506

^{xxix} GYÁNI GÁBOR - KÖVÉR GYÖRGY: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, 2006.

^{xxx} KELLER MÁRKUS: *Új polgárok – régi értékek. A piarista szerzetesek rekrutációja és mobilitása, 1867-1930.* In: *Aetas*. 2004. XIX. évf./1. sz. 144-157.

^{xxxi} A besorolást az alábbiak szerint végeztem el: A felső osztályba nyert besorolást egy gróf, egy közel kétezer holdas bérlő, valamint két helyettes államtitkár. A középbirtokosok közé kerültek a 100 hold feletti birtokkal rendelkezők. Bár a gazdacímárakban utánanézttem mindenkinek, végül a megnevezések alapján soroltam be az embereket. A 60 földbirtokos közül 25-öt, az 5 középbirtokos közül pedig 3-at találtam meg a gazdacímárakban. Őket – függetlenül a földméretettől – mind a középbirtokosok közé soroltam. A birtokos parasztsághoz soroltam viszont a kisbirtokosokat (28 kisbirtokosból csupán egy szerepelt a gazdacímárakban), a földműveseket (28 főből 2 találat). 29 hallgató illetve apját „gazdálkodó” névvel, és közülük viszonylag sok embert, 8 főt a gazdacímárban is megtaláltam. Ez tehát egy köztes kategóriát jelentett, egy vagyonosodó földbirtokos réteget, mégis - életmódjuk alapján - a birtokos parasztsághoz soroltam őket. A köztisztviselői középosztályba a közigazgatásban dolgozó tisztviselők, a polgári középosztályba a különböző magántisztviselők, a pénzügyi, kereskedelmi, ipari pályán mozgó önállóak kerültek. Az értelmiségi szabadpálya döntő többségét a gyógyszerészek adják, de az egészségügyben és igazságszolgáltatásban dolgozó önállóak is ide kerültek. Az alkalmazott kispolgárságot még nem tisztviselők, már nem munkások alkotják, döntően postai és vasúti altisztek. Az önálló kispolgárság alá soroltam be a kisiparosokat és kiskereskedőket. Az alsó osztályokba a munkások kerültek valamint két szolga.